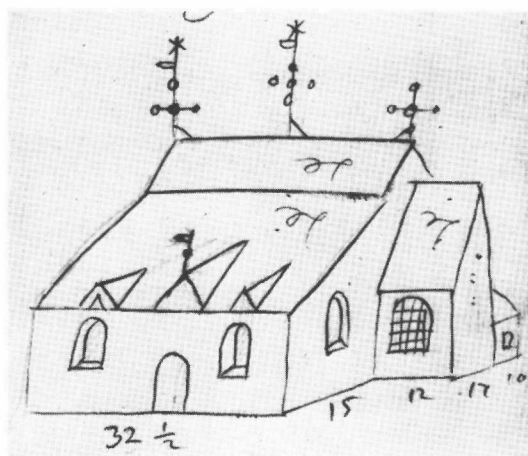

Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

7. Torsåkers kyrka

Pl. 4

Litteratur: B 1097, L 1055. J. Bureus, Fa 6 s. 228 nr 3 (Bureus' egen uppteckning), Fa 5 nr 533, Fa 1 s. 112, Fa 10: 2 nr 94 a, Fa 14 s. 115; Ransakningarna 1684 (Fl 9: 5; tryckt i Ransakningar efter antikviteter vol. 1, 1960, s. 184); Ulf Christofersson, Gästerijkelandz Antiquiteter (Fl 7 b) nr 9; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 37, § VIII, s. 40; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 44; J. Bergman, Öfver Runstenarne (I 16, ATA); A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758, s. 46, 1047 (Västerås stadsbibliotek, sign. Cd 9), Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs Län, Afd. I (1793), s. 223; Kyrkoinventarium 1829 (ATA); N. J. Ekdahl, Historiska och Antiqvariska anteckningar gjorda under en resa i Gestrikland år 1830 (ATA, sign. A. 14. Db), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); L. Jäderlund, I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar 1830 (ATA, i N. J. Ekdahls norrländska samlingar, sign. A. 14. Db); J. G. Liljegren, Lexicon Runicum (I 16, ATA); C. Säve, Anteckningar om runstenar 1851 (utg. och kommenterade av G. Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878, s. 35 f.), Brev till G. Stephens den 1–4 sept. 1861 (KB); C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 23 (ATA; tryckt i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889 under rubriken »Antiquariska undersökningar», s. 11); J. Nordlander, Berättelse för en resa i Gestrikland år 1882 (ATA), s. 18; J. G. Myrsell, Brev till O. Fyhrvall den 9/10 1890 (Centralarkivet, Gävle); Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 37; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 62; E. Salvén, Bonaden från Skog (1923), s. 144; Sverige (utg. av O. Sjögren) bd 6 (1924), s. 203; »En ny runsten funnen i Torsåker» (i: Gefle Dagblad den 20.7.1927); A. Ericsson, Torsåkers kyrka (i: Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927), s. 37, 38; A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 14.6.1928 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till Pastorsämbetet i Torsåker den 25.7.1928 (ATA); G. A. Hellman, S. Florin och Sverker Janson, Inventering av fasta fornlämningar i Torsåkers Sn (ATA); E. Andrén, Torsåkers kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 335; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 71, II (Från Gästrikland 1944), s. 38; R. Norberg, Förteckning över lösa föremål av historiskt eller konstnärligt värde, 1939 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Om den sönderslagna runstenen i Torsåker (i: Från Gästrikland 1977, s. 6 f.); W. Eriksson, Torsåkers kyrka 1758–1958 (1958), s. 7, 75 f.; B. I. Kilström, Torsåkers kyrka (1971), s. 20.

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i Fa 10: 2); Ulf Christofersson, teckning 1690 i a.a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1097); N. J. Ekdahl, teckning 1830 (i a. a.); Säve, teckning 1851 (återg. av Stephens i Some runic stones in northern Sweden); N. L. Söderholm, teckning i Wiberg a. a. 1864; A. Ericsson foto (i a. a., s. 38; återg. i W. Eriksson, a. a., s. 76); G. Hildebrand, foto 1977 (i S. B. F. Jansson, a. a. 1977, s. 6).

Runstenen står sedan år 1949 uppställd i vapenhuset (tornets bottenvåning), fastklamrad vid norra väggen.

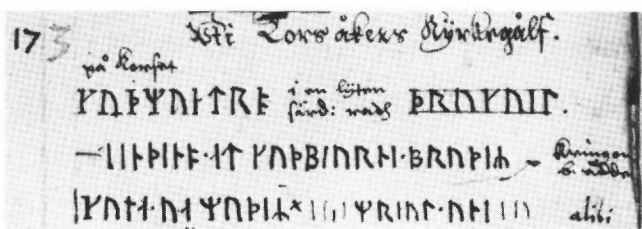

Fig. 24. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter uppteckning av J. Bureus (i F a 6).

Redan Johannes Bureus har undersökt runstenen i Torsåkers kyrka. Han hade år 1599 fått »pass at dragha kring om hela Rijket at afskrifva Runestendar»,¹ och han företog redan året därpå en norrlandsresa varvid också Gästrikland besöktes. Också senare har Bureus tydligen rest i Gästrikland.

I den mycket innehållsrika anteckningsboken F a 6 anger Bureus platsen för Gs 7 på följande sätt: »Wti Torsåkers kyrkegålf». Samma platsangivelse finner man i hans andra runstensarbeten. Se fig. 24–27.

Ransakningarna meddelar under rubriken »Torgzåker d. 13. 14. och 15. Octob.» 1684: »I Kyrckian mitt uthi högkorns döören ligger en stoor Häll eller Steen, lijka som en Lijksteen öfwer een graaff, hwilken sig doch ingen där i Sochnen tillägna kan, där uppå är något skrifwit som ej wäl Kunde skönias wara runska eller munkestyhl.» Att denna uppgift måste åsyfta runstenen Gs 7, framgår klart av det förhållandet, att Ulf Christofersson, när han sex år senare avbildar stenen, uppger platsen vara »Vthi Choret i Torgzåkers kyrkia». Se fig. 28. På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* har Hadorph med en bläckanteckning angett platsen på alldeles samma sätt (B 1097: »Torssåkers Sockn. Vti Choret»; L 1055: »I choret»). — Alrot nämner i *De Gestricia* (1720) en sliten runsten i Torsåkers kyrka (*in templo Thorsåkerensi detritus jacet*). Några år senare, 25 juli 1726, undersökte Celsius inskriften; han antecknade då: »J Torsåkers Kyrkia en gammal sten mitt framför Chordören ganska myckit förnött af trampande och illa faren.» Se fig. 30. — Hülphers (i: Första utkast efter Dagboken på resan 1758): »Kyrkan är nu 1758 upbyggd af en murmästare ifrån Gefle, utan torn, 2 kloker i stapel. Här fines och en runsten.» I *Gestrikland* (1793) skriver han: »Ålderdoms Lemningar» inom Torsåkers socken »äro ej af värde; utom Runsten i Sakerstian, ses en dylik sönderslagen wid Wester Hästbo. Efter Ättehögar finnas bewis där och i Ho, samt flerstädes. Åtskilligt berättas om stensättningar och rössjor på skogarne, som utelemnas.»

Runstenen hade alltså enligt Hülphers flyttats från den plats »mitt framför Chordören», där den låg vid Celsius' besök 1726. Anledningen är tydligen, att Torsåkers gamla kyrka revs år 1753. Den nuvarande kyrkan började byggas år 1754 och stod färdig fyra år senare. Man hade alltså tagit vara på stenen, flyttat den och satt fast den i väggen till den nybyggda sakristian. I »1829 års Inventarium öfver Thorsåkers . . . Kyrka, tillika med alla dess tillhörigheter» lämnas under rubriken »Sacristian» följande upplysningar om Gs 7. »Å norra muren invändigt är insatt en Runhäll, 3 1/2 alⁿ, hög, till största bredden 1 3/4 alⁿ, i okänd tid tagen, efter berättelse, från Vesterhästbo By, med åt Kanterna befintlig, genom stötningar skadad, nu mera oläslig Run Text.» I sin lista på »I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar», daterad 3.7.1830, antecknar prostén L. Jäderlund: »På norra Väggen i Sacristian är infästad en större Runhäll, hvars Runtext, genom stötningar i kanterna är i det mesta oläslig: den upptogs i 1829 års utförliga Inventarium.»

¹ Bureus erhöill passet, som tyvärr icke har kunnat uppspåras, den 20 aug. 1599. Detta framgår av ett par rader i hans biografiska anteckningar: »19 Aug. drogh Hert. Carl från Stockholm, til Finland då 20 fick iagh pass at dragha kring om hela Rijket at afskrifva Runestendar. Det Passet gillades in til des skiutsfärderne aflades ty iagh hinte intet hålla migh Terepeningar.» Bureus hade f. ö. redan långt tidigare, som »driftedjåkne», kommit till Gästrikland. Han hade »vagerat» till Gävle under sin studietid. Helt kort meddelar Bureus för år 1585: »kom iagh i ondt Selskap och wandradhe til Gefle skola och til Hedemora. Las Hebream för Blanchovio som sedhan var Prorektor Acad. och Er. Pauli kyrkieh. i Nyköping.» Se »Anteckningar af Johannes Thomæ Agrivillensis Bureus» i *Samlaren* 1883, s. 12 och 16.

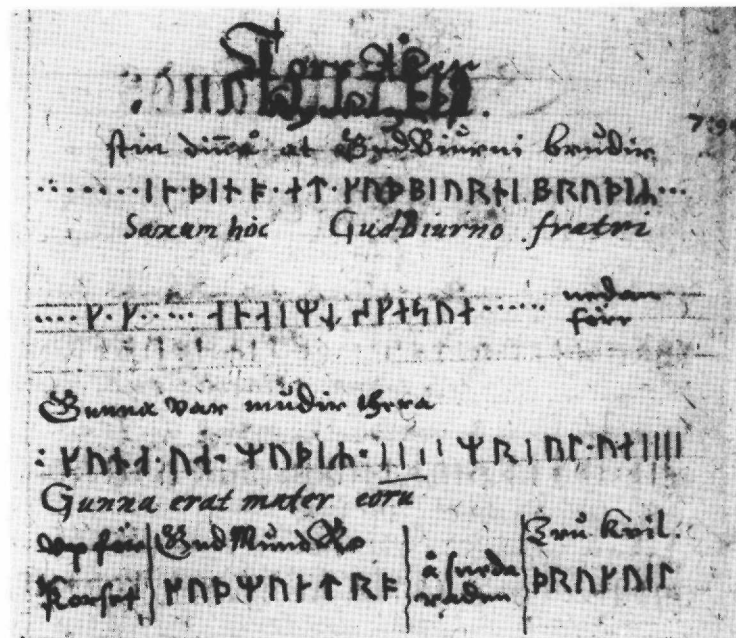

Fig. 25. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter J. Bureus i Fa 5.

Fig. 26. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning av J. Bureus (Fa 10:2).

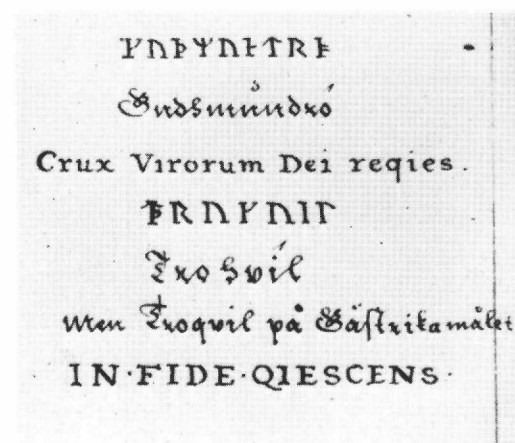

Fig. 27. Gs 7. Torsåkers kyrka. Anteckning av J. Bureus i Fa 10:2.

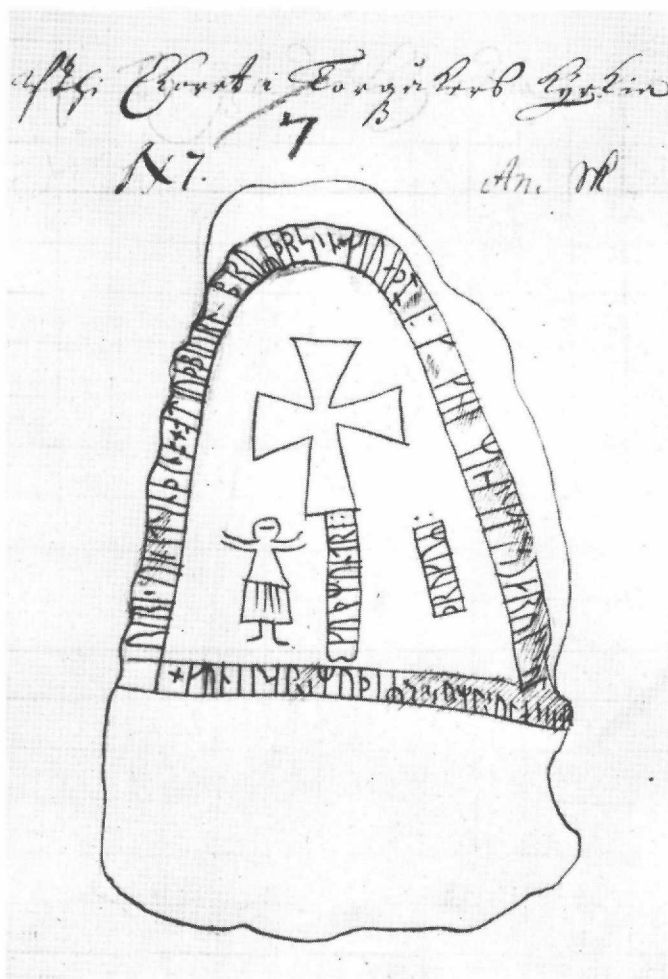

Fig. 28. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

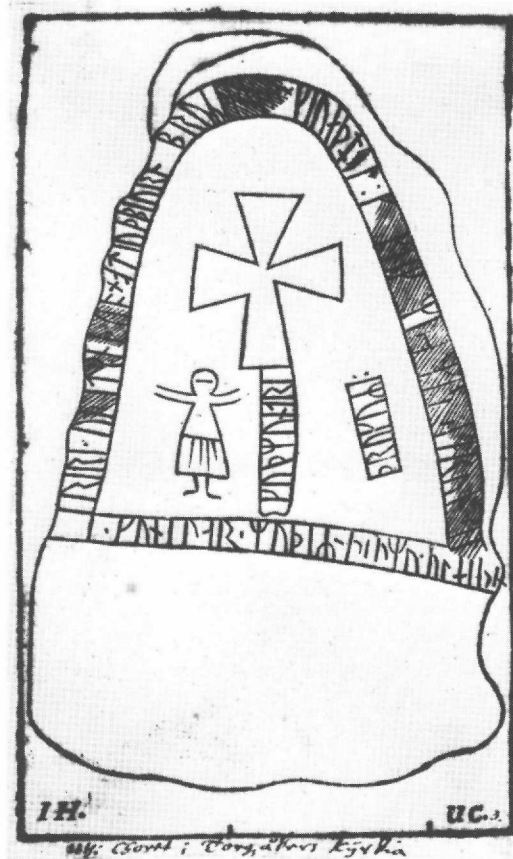

Fig. 29. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1097).

När Carl Säve hösten 1851 företog en forskningsresa bl. a. i Gästrikland, ritade han av runstenen i Torsåkers kyrka. Teckningen publicerades av Stephens i a. a. 1878; se fig. 32.

En utförlig platsbeskrivning lämnar C. F. Wiberg i sin antikvariska berättelse år 1864: »Inmurad i väggen i sakristian och dold bakom ett ofantligt skåp; tyvärr hade han en längre tid legat i kyrkogolfvet, innan han på sin närvarande plats uppsattes, och derigenom hafva runorna blifvit mångenstädes alldeles bortnötta.» – E. Ihrfors (i *Gestricia sacra*): »In monumentis funebribus præcique notabilis est petra Runica, in muro sanctuarii interiore imposita, quæ dicitur hac runas habere legebiles». – I *Sverige* (bd 6, 1924) lämnas, i redogörelsen för fornminnena i Torsåkers socken, följande felaktiga uppgift: »Söder om kyrkan står en runsten.»

I samband med att sakristian år 1904 ändrades för att tjänstgöra som gravkor, flyttades runstenen till vapenhuset och uppställdes vid dörren i västra vindfånget. På denna plats stod stenen, när A. Enqvist besökte kyrkan sommaren 1927. Han framhåller, att Gs 7 (och Gs 8) står i kyrkans vapenhus, men att de på denna plats är »otillgängliga för studium. När kyrkdörren slås upp, komma stenarna att ligga bakom densamma. För att studera stenarna måste dörren slås igen, varvid hela rummet kommer i mörker. Bäst vore att stenarna placerades och fastsattes i väggen mitt emot där de nu sitta, där plats också finnes.» –

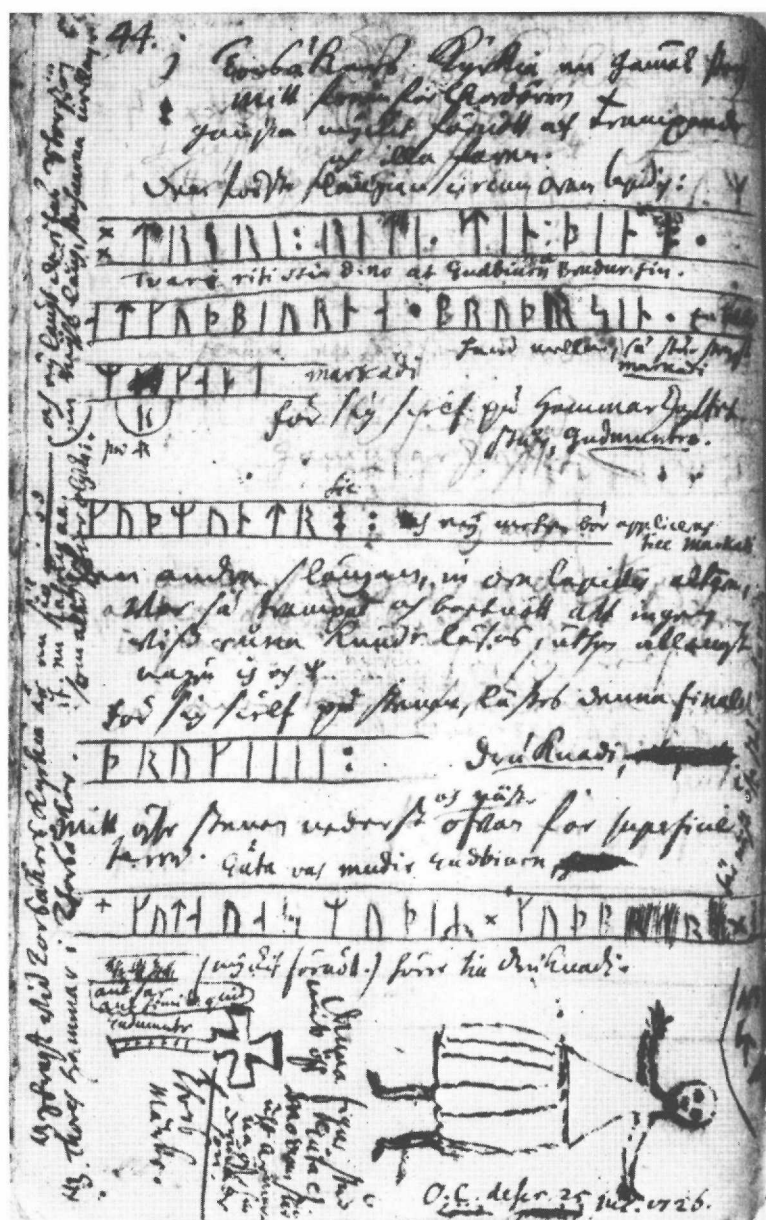

Fig. 30. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter uppteckning av O. Celsius i Fm 60: 2.

A. Ericsson i *Från Torsåkers Socken och Bergslags* 1927: »Det äldsta gravminne som förekommer är den runsten, . . . som en tid har varit inpassad i gamla sakristians norra mur, nuvarande gravkapellet ingång, men nu är flyttad till kyrkans västra ingång, där den med ett järnband är fästad vid muren. Runstenen har tidigare legat i kyrkogolvet och därför äro runorna på flera ställen helt bortnötta.»

Enqvist föreslog i rapport den 14.6.1928, »att Riksantikvariens i skrivelse till pastorsämbetet ville hemställa att stenarna placerades så att de äro tillgängliga för studium och att de därför fastkrampas i väggen i vapenhuset mitt emot, där de nu stå.»

Någon åtgärd vidtogs emellertid ej. Vid runinskriftsinventeringen 1945 stod Gs 7 (och Gs 8) fortfarande kvar på sina olämpliga platser. Jag antecknade då om Gs 7: »Stenens nuvarande placering är ej lyckad, men eftersom stenen står skyddad och kyrkan enligt uppgift snart skall restaureras, har jag icke

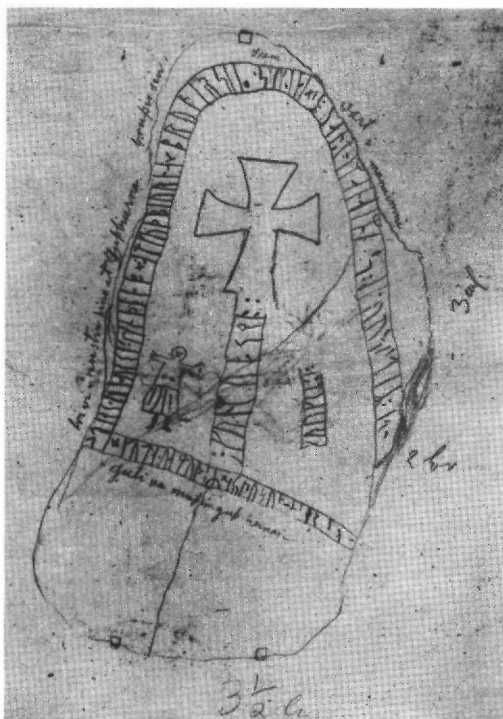

Fig. 31. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

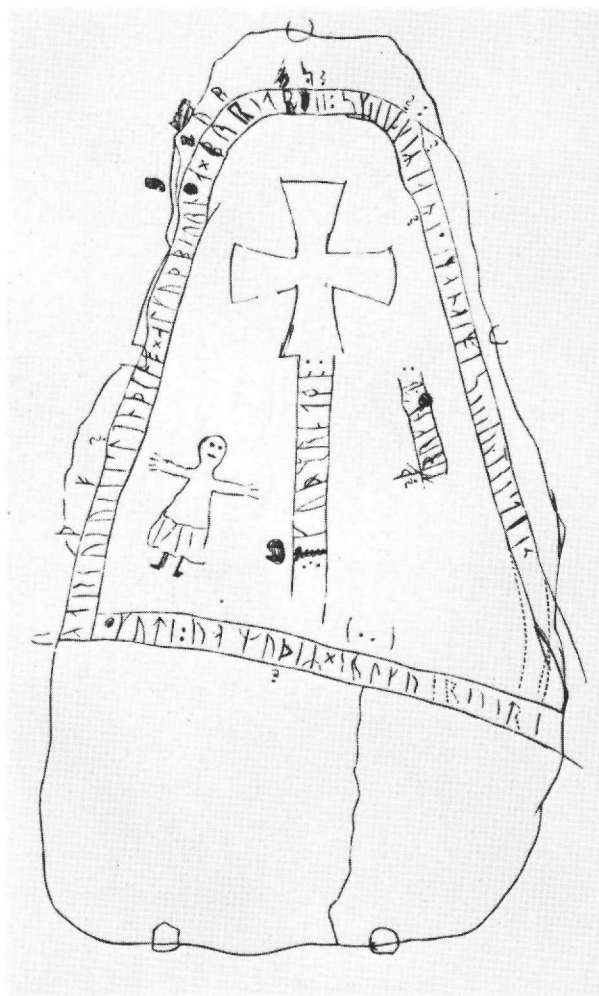

Fig. 32. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1851 av C. Säve (tryckt i Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878).

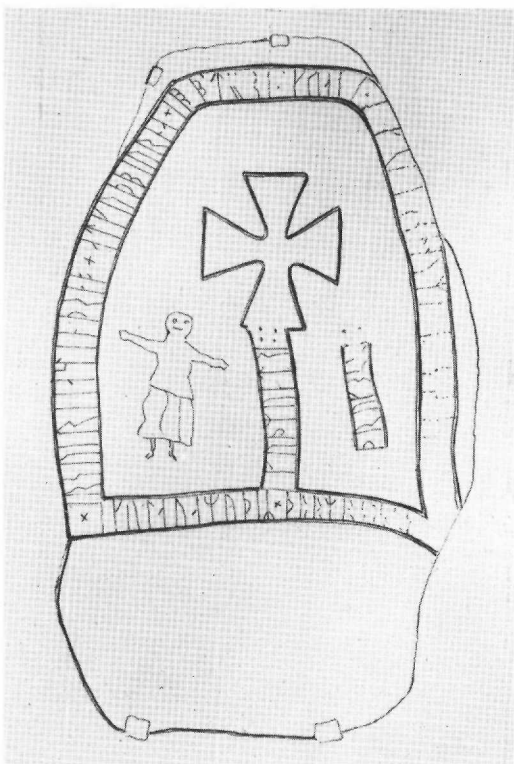

Fig. 33. Gs 7. Torsåkers kyrka. Efter teckning år 1864 av N. L. Söderholm.

nu velat föreslå en förflyttning. Den bör ske i samband med restaureringen.» År 1949 restaurerades kyrkan, varvid Gs 7 och (Gs 8) fick sina nuvarande platser.

Rödgrå sandsten. Höjd 210 cm, bredd (mitt över figuren) 120 cm, tjocklek omkring 12 cm. Runornas storlek är 7–8,5 cm. Kvinnofiguren är 33 cm hög. Stenens kanter är delvis täckta av gammalt hårt murbruk. Ristningsytan är mycket svårt sliten. På stenens högra del är ristningen numera i många fall helt utplånad.

Redan i *Ransakningarna* 1684 anmärktes, att inskriften »eij wäl Kunde skönias» och samma förhållande påpekades av senare granskare. Sålunda framhåller Alrot (1720), att stenens kanter är illa medfaren (»detritus»), och Celsius beskriver den som »en gammal sten . . . ganska myckit förnött af trampande och illa faren»; och han tillägger, att en runslinga »War så trampad och bortnött att ingen wiss runa kunde läsas». Se fig. 30. — Wiberg (1864): »runorna mångenstädes aldeles bortnötta»; A. Ericsson (1927): »runorna på flera ställen helt bortnötta».

Inskriften har tydligen börjat nedtill till vänster och löpt utmed ristningsytans kanter. Fortsättningen har av allt att döma stått på tvärbandet nedtill och avslutningen på korsfoten samt på det fristående, inramade runbandet till höger om korsets fot.

Inskrift:

× - **uiri** **riti** **st̃in** **pino** × **at** **kupbiurna** × **brupur** **si** -...m... × **kuta** **uas** **mupir** ×
 5 10 15 20 25 30 35 40 45
kupmu **-r** × ... : **kupmuntro** : **prukn** **-pi** :
 50 55 60 65 70

... *retti stæin þenna at Guðbiörn, broður sinn ...* **kuta** *vas moðir Guðmundar. Guðmundr drunknaði.*

»... uppreste denna sten efter Gudbjörn, sin broder ... Gudda (?) (Gutta?) var Gudmunds moder. Gudmund drunknade.»

Ristningslinjerna är vid inskriftens början, runföljden 1–30, i stort sett ännu djupa; linjerna är kraftigt och klumpigt huggna. Ursprungligen har hela ristningen antagligen haft samma karaktär; i så fall måste nötningen ha varit utomordentligt stark. I stenens vänstra kant, vid runföljden 1–27, saknas yttre ramlinje; där har alltså stenens kant fått begränsa runbandet.

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster. Möjligen finns här spår av två små kryss; dessa är emellertid mycket grunda och osäkra. Därefter följer en vågrät linje som ser ut som en huvudstav, men som kanske endast är en fortsättning på den övre ramlinjen i det vågräta runbandet nedtill på stenens. Om linjen skall uppfattas som en huvudstav (så gjorde t. ex. Celsius och andra granskare) kan anmärkas: Upptill finns till vänster om staven en rundad urgröpning, som alls icke gör intryck av att vara huggen. Runan 2 står på ett ojämnt ställe; både huvudstav och bistav är krokiga. I flera fall kan man här i inskriftens början ej avgöra, om ristaren har avsett en **r**- eller en **u**-runa. Även 3 **i** är krokigt. Efter denna runa finns i slingan en stor, rund fördjupning, som torde vara naturlig. Avståndet mellan 3 **i** och 4 **r** talar visserligen för att här kan ha funnits ett skiljetecken, men det är troligt, att ristaren har undvikit »gropen», som i så fall skulle vara äldre än ristningen. Också mellan 5 **i** och 6 **r** är avståndet onormalt stort. Här finns tre små fördjupningar, som dock knappast verkar huggna. 7 **i** är ej stunget. I 8 **t** är bistavarna mycket svaga och korta. I 9 **i** finns till vänster om huvudstaven en fördjupning av samma utseende som talrika andra naturliga fördjupningar. (Den kan ej uppfattas som en **a**-bistav, därför att den i så fall skulle vara onormalt högt placerad.) Runan 10 **st̃** liknar en binderuna $\uparrow$ och bör väl snarast uppfattas som en sådan, trots att översta leden i **s** fortsätter ett stycke nedanför den punkt, där vänstra **t**-bistaven når fram till **s**. Man skulle emellertid också kunna uppfatta tecknet som kortrunan **s** och **t**, eftersom det förefaller

stin pino × ot kupbiurna × brupir sii sum - - - × uart · imanaimni s : - -uu - -ir : × kute : ua mupir × -upu -u - - -r - -. Se fig. 31.

Bureus' läsning visar klart, att inskriften redan vid hans undersökning till stora delar var utplånad. Detta beklagliga förhållande betygas också av Hadorphs och Christoferssons läsning.

Celsius granskade tydligen ristningen ytterst omsorgsfullt vid sitt besök den 25 juli 1726. Han gjorde flera, uppenbart riktiga iakttagelser, bl. a. lade han märke till de båda binderunorna 10st och 32^{ur}. Han har också tyckt sig kunna läsa ordet **mrkapi**, som han uppfattade som **markaði**; runföljden skulle ha stått på det numera helt oläsliga partiet i högra delen av det runband, som löper längs ristningsytans kanter. Denna läsning förefaller mig emellertid så osäker, att jag ej har vågat införa den som suppleringsav min ovan anförda läsning. Celsius anmärker ju själv om ristningen inom denna del av runbandet: »War så trampad och bortnött att ingen wiss runa kunde läsas». – Ekdahl uppfattade detta parti av inskriften på helt annat sätt; se ovan »Till läsningen».

Carl Säves teckning av år 1851 kan snarast betecknas som en skiss; se fig. 32. Det framgår av teckningen, att Säge i många fall har varit osäker om läsningen. Någon kommentar till sin läsning har han ej gett. Stephens, som återger hans teckning, kallar den med rätta en »loose pencil-sketch» (a. a. s. 36). Flertalet av inskriftens runor har av Säge endast markerats med streck. Med någon säkerhet har han emellertid kunnat läsa följande runor: 11–27 **in pino × a - kupbiurna ×**, 37–48 **kuti : ua mupir ×**. I ett brev till Stephens i september 1861 lämnar Säge några upplysningar om Gs 7 i samband med en redogörelse för Krogsta-stenen (U 1125) och dess intressanta mansfigur. Denna figur, som enligt Säves (oriktiga) uppfattning »ligger på ryggen och med utsträckta armar och fingrar tyckes antyda en, som ligger vräkt bort efter en våldsamt död», sammanställer han nämligen med kvinnofiguren på Torsåkers-stenen: »Märkligt nog eger man ännu en annan (mycket yngre) runsten, der en ihjälslagen eller död person (qvinna) finnes afbildad på ett alldeles analogt sätt, å en runsten i Thorsåkers kyrka. Tvärs under figuren läste jag: kuti:ua mupir (borde varit mupur) × iulku Således: Gute drap moder N. N^s. Lilj. & Baut. hafva nl. alldeles oriktigt: Kuni var mupir . . . (*Kupmuntar* hör icke dit).»

Wiberg (11.8.1864): »Stenen rengjordes afritades och aflästes; ty värr hade han en längre tid legat i kyrkogolfvet innan han på sin närvarande plats uppsattes, och derigenom hafva runorna blifvit mångestädes aldeles bortnötta. Teckningen är serdeles enkel, men långt ifrån att derjemte vara smakfull. Ref. läste: × **turui rita stin pino × at kupbiurna × abr-t. . . kuna. kupmuntr : bruk - - - : × kuta ua mupir × þurmu . . .**».

Den första tolkningen av den svårt skadade inskriften lämnas redan av Bureus i »Sveorum Runæ» (Fa 5): »... Saxum hoc GudBiurno fratri. . . Gunna erat mater eorum. . .» I »Runahäfd» (Fa 10: 2) översätter Bureus också runföljden 65–72, som han läste som **prukuil**. Hans tolkning lyder: »IN·FIDE·QIESCENS·», alltså 'i tro vilande'. Se fig. 27. Förklaringen till denna något överraskande tolkning av **prukuil** är, att Bureus tydligen i detta ord tror sig ha funnit ett exempel på det i gästrikedialekten välkända uttalet av *hv* som *kv*. Detta framgår redan av hans anteckning i Runahäfd: »Trohwil men Troqwil på Gästrikamålet». Utförligare redogör Bureus för denna sin uppfattning i handskriften »Runaräfst eller Runakänslo» (Fa 14, s. 114, 115). I samband med sin behandling av *h*-runans ljudvärde framhåller han, att den »brukas alra mäst för h. . . , hwilket Gästrikarna fram föra medh k eller q; sål: qwete, kwete, kwila, kwilken». Nedtill på bladet har Bureus gjort följande anteckning: »thet fins och fordom skeedt wara, ty å enom steen i Torsåkers kyrke gålf står prukuil thet är tro-hwil then sigh i tronne hwilar.»

Också i E. Alrots *De Gestricia* – dissertation under O. Celsius' presidium – uppmärksammas detta dialektdrag (a. a. s. 40): »Quin etiam notatu dignum videtur, quod, cum singulae parœciæ per Gestriciam, suo quodammodo utantur dialecto, in eo ab omnibus abhorreant Hillenses & Hambrungenses, quod in proferendis vocabulis incipientibus ab hw / semper qw / substituunt. E.g. pro hwässa qwässa / hwast qwast / hwit qwit / hwila qwila; unde proverbium: Qwättia me'n du qwilar, så blir det quast. i.e. hwättia medan du hwilar så blir det hwast; item qwitt qwete i qwarfwa pro hwitt hwete i Hwarfwa; nam pagus quidam in parœcia Hille Hwarfwa dicitur. Quin & antiquitus ita locuti videntur; nam in lapide runico templi Torsakerensis legitur nomen

prukuil Thru-kvil i.e. *Tro-hvil, qui in fide quiescit.* »Det synes även värt att anteckna, hurusom de olika socknarna i Gästrikland nyttja var och en sin dialekt och häri skilja sig Hille och Hamrångeborna från alla genom att vid uttalande av ord, som börja med v ersätta detta med kv. T. ex. kvässa i stället för vässa, kvast i stället för vast; vit blir kvit, vila kvila. Därifrån ord-språket: Qwättja me'n du qvilar, så blir det qvast, dvs. 'Vässa (lien) medan du vilar, så blir den vass'; likaledes Qwitt qwete i Qwarfwa i stället för vitt vete i Varva. En by i Hille heter Varva. Frågan är om icke talet fordom så varit, ty på runstenen i Torsåkers kyrka läses **prukuil** Thru-kvil dvs. Tro-hvil, som är 'han vilar i tron'. (V. Lindebergs översättning i *Meddelanden av Gestrickslands Kulturhistoriska Förening* år 1923, s. 35 f.)

Att såväl läsningen som tolkningen av denna runföljd helt bygger på Bureus är uppenbart.

Olof Celsius har en annan uppfattning om runföljden. Han läser visserligen de fyra första runorna på samma sätt som Bureus, men de fyra följande markerar han endast med huvudstavar. Se fig. 30. Han anser, att »ordet» skall uppfattas som **pruknapi**, vilket framgår av att han återger runföljden som »druknadi». Till denna tolkning anknyter Celsius kvinnofiguren med de utsträckta armarna: »Denna figur står mitt öfver Guta el. modren, slår uht armarna öfver sin drunknade son.» Han menar alltså, att figurens placering ovanför runtexten »Guta vas mudir» skall ange, att den föreställer den drunknades moder. Som förklaring till »drunkningsolyckan» anför Celsius: »Straxt wid Torsåkers kyrkia är en siö el. en fahrlig åå, som altid skier olycka i. och ej långt derifrån Storsjön en mijl lång, sochnarna mellan.» Inskriften translittereras av Celsius på följande sätt: »Tvari riti stin dino at Gudbiurna Brudur sin ... markade | Gudmuntro | druknadi | Guta vas mudir Gudbiurn».

Ekdahl har på sin teckning, vid sidan av runbandet, gjort följande anteckning: »trivi + rise stin pino at Gupbiurna brupir sin, sum wart i manaimni. Gutu va mupir guþ urnar». Det kan alltså förefalla, som om Ekdahl har tänkt sig, att den dödes eftermäle har stått i en relativsats – »som vart i manaiminne (?)», eller i »människohimlen»(?).

Liljegren, som ju själv ej hade sett stenen utan helt bygger på Bureus, Bautil och på Celsius, återger inskriften sålunda: »Tvari. riti stin pino at Kupbiurn brupur sin. kuni var mupir × *Kuþmuntar*. På serskilda rader: *Kuþmuntr och pruknapi* :».

Carl Säve har en från alla andra granskare avvikande uppfattning om innebörden i runföljden 37–48, som han läser **kuti:ua mupir × iulku** Detta framgår av hans ovan s. 67 citerade brev till Stephens. Säve anser tydligen, att inskriften har innehållit en uppgift om att en man med namnet Gute har dräpt modern till en person, vilkens namn har gått förlorat.

Wiberg lämnar över huvud taget ingen tolkning. När reseberättelsen trycktes år 1889 heter det om inskriften endast: »Runteckningen är mycket enkel och föga konstnärlig samt synes handla om någon vid namn Gudmund.»

Den hittills mest ingående behandlingen av inskriften lämnar G. Stephens. Han konstaterar (a. a. s. 36): »All the old copies being so faulty, and Säve not having left one line of help, what are we to do? We may at all events remark that the old transcribers quietly *forged* the UAR in KUPA UAR MUPIR, because it appeared necessary that the word *must* be UAR. Secondly, we may as well try to read so much of the resting as is decently legible, about one half of the whole.»

Med stöd huvudsakligen av Bureus' läsning tror Stephens sig kunna rekonstruera ett ortnamn och dessutom finner han i runföljden 37–55, som står på »the line below», namnen på de två män, som skall ha ristat stenen. Han kommenterar nämligen denna runföljd sålunda: »But no KUNIOR KUNA or KUTI has been spoken of before, and there is no divisional mark between UA and M. It would seem, therefore, that this line gives us the names of the rune-carvers, often exprest exactly as here.» Stephens föreslår följande tolkning av inskriften: Triui (raised) stone this at Kuthbiurn, brother sin ... in Manaim, as ... Kuthmunt drowned. Kuti and Uamuth they hewed.

Om sitt försök till tolkning framhåller Stephens som avslutning: »This attempt, however imperfect, may perhaps help others to a better.»

W. Eriksson (i *Torsåker kyrka*, 1958): »... tuiri, riti s.in thino × at kuthbiurna × bru . . . r . . . × kuta v . . muthir × kuthm . . . ar. Vilket har blivit uttytt: . . . reste denna sten åt Gudbjörn, sin broder. Guta var Gudmunds moder. På fristående lodräta rader står dessutom ordet kuthmuntr, dvs. Gudmund, samt ett otydligt ord, som tyts både till thrukvil, dvs. vilar i tron, och till thruknathi, vilket möjligen skulle betyda drunknade. Alla skäl talar för sannolikheten av den första tydningen.»

Inskriften kan inte och kommer aldrig att kunna tolkas i sin helhet. De enda verkligt säkra upplysningar som den fragmentariskt bevarade inskriften ger oss är, att runstenen har rests efter en man med namnet *Guðbiorn*, samt att den som reste stenen var den dödes broder. Vad han har hetat är svårt att fastställa. Detta beror ej uteslutande på att runorna här genom kantskador har förlorat topparna utan också på att ristaren vid inskriftens början har gett sina **u**- och **r**-runor praktiskt taget samma form. Runföljden 1–5 skulle därför kunna läsas **-uiri** eller **-riui**. Namnet har av tidigare granskare lästs **iriri** (Christofersson och Hadorph), **tr -ri** (Celsius på sin avritning av runorna; se fig. 30. När han återger sin läsning med bokstäver, skriver han däremot namnet som »Tvari»). Wiberg läser **turui**.

Om man skulle våga utgå ifrån att den fördärvade första runan (?) har varit **t** – Celsius läser den ju så – och att runföljdens fortsättning skall uppfattas som *uiri*, skulle man kunna gissa, att ristaren har åsyftat mansnamnet *Diuri*. Detta namn förekommer på några svenska runstenar: U 1139 (**tiuri**, nom., **tiura**, gen.), Vs 20 (**tiori**, nom.), Ög 187 (**tiura**, ack.), Järvsö, Hälsingland: **tiura**, ack. (Se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1952, s. 105). Om medeltida belägg på namnet se *Sveriges medeltida personnamn* h. 4 (1974), sp. 606. Om ristaren har velat återge detta mansnamn, måste han emellertid ha gjort sig skyldig till en felristning: **tuiri** i st. f. **tiuri**. Det är sålunda av flera skäl mycket osäkert, att vi på Gs 7 har ett belägg på namnet *Diuri*. Icke heller ett *Tiarvi*, *Tyrvi*, tecknat **tirui** (U 116) låter sig förena med runföljden på Gs 7. Namnet på den som reste runstenen bör enligt min mening lämnas otolkat.

Den döde broderns namn, *Guðbiorn*, är ett väl känt, men ej särskilt spritt namn i våra runinskrifter från vikingatiden. Det förekommer hittills sammanlagt på ett tiotal runstenar, de flesta i Södermanland: Sö 164, 177, 235, 241, 244; U 579, 826, 862; Gs 7. Anmärkningsvärt är, att namnet här är ristat **kupbiarna** (ack). Ett liknande »tillägg» finner man i ett annat av inskriftens namn, nämligen i *Guðmundr*, ristat **kupmuntro** (nom.). Av runinskrifterna att döma var detta namn betydligt mera spritt under forntiden än *Guðbiorn*. Följande av våra runinskrifter ger belägg på *Guðmundr*: Vg 130, 139, 155, 194; Sm 60, 83; Öl 23; Ög 94, 97, 128, 176; Sö 20, 167, 217, samt på en i Ludgo kyrka påträffad runsten (S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 282); U 199, 692, 785, 1043; Gs 7. Namnet är vanligt i hela Norden, även i Finland; om de finländska beläggen se C.-E. Thors, *Finländska personnamnsstudier* (1959), s. 39.

Ytterligare ett namn förekommer i inskriften, **kuta**. Det kan ej med bestämdhet sägas, vilket kvinno-namn som denna runföljd innehåller. Visserligen finns i ett dussin vikingatida, svenska runinskrifter ett mansnamn **kuti**, som i regel, och sannolikt med rätta, har uppfattats som ett även i fornsvenskan ganska vanligt namn *Gute*. Något motsvarande kvinno-namn *Guta* är däremot icke belagt, vare sig i runsvenskan eller i fornsvenska källor. På en gotländsk gravsten från år 1350 nämns en kvinna vid namn *Gutha*.

Bland de möjligheter som står till buds för att tolka namnet kan nämnas, att **kuta** skulle kunna återge ett kortnamn av samma typ som t. ex. *Gulla*, bildat till *Guðlaug* o. a. Runföljden skulle i så fall återges som *Gudda* (eller *Gutta*) och vara kortnamn (smeknamn) till något kvinno-namn med *Guð*- som förled; i så fall skulle också den på stenen nämnda kvinnan ha burit ett namn som ursprungligen haft samma förled som *Guðbiorn* och *Guðmund*. Kortnamn är som bekant mycket vanliga på runstenar, men ett namn *Gudda* är okänt hos oss, bortsett från ett värmländskt belägg från år 1540 (Svenska personnamnsarkivet). På Island förekommer *Gudda* (åtminstone numera) som kortnamn till kvinno-namn med förleden *Guð*-. Även ett *Gauta*, alltså en motsvarighet till mansnamnet *Gauti*, är tänkbart. Helt uteslutet är kanske ej heller, att ristaren har åsyftat det från hela Norden (och England) välkända kvinno-namnet *Gyða*.

Inskriften framstår i sitt svårt skadade skick som dunkel på viktiga punkter. Vi vet t. ex. ej i vilket förhållande *Guðmund* har stått till de två andra i inskriften omtalade männen. Det förefaller emellertid som om runstenen skulle vara rest till minne av både *Guðbjörn* och *Guðmund*, som möjligen har varit (halv)broder.

Hur *Guðbjörn* har dött, vet vi inte; det har måhända omtalats på det långa, fördärvade avsnitt av inskriften, som följer omedelbart efter orden *Guðbiorn*, *broður sin*. Däremot meddelar inskriften, hur

Gudmund förlorade livet: **kupmuntro: pruknapi** (drunknade). I verbet måste man i så fall räkna med en ovanlig felristning av första runan; den borde ju ha varit **t**, ej **p**.

Det är som bekant ej något enastående, att en runsten har rests efter en person, som har drunknat. Sålunda är Nörestenen (Vg 174) ett minnesmärke för Helge, **iaa: turknapi**; Sö 39 och 83 har rests efter män, som har omkommit på detta sätt; Sö 318 meddelar om den döde, att »han drunknade (**turuknapi**) i Båven».

Också ett par uppländska inskrifter ger oss belägg på detta verb; Hillersjö-hällen (U 29): **han · truknapi**; i strofen på Vallentunastenen (U 214) lyder en rad **han · troknapi · a · holms · hafi**. Även på en bornholmsk sten (DR 379) innehåller minnesorden en uppgift om, att den döde hade drunknat (**truknapi · han**) och på Helnæs-stenen (DR 190) uppges, att män **truknapu**.

Som framgår av det material som här redovisats, har verbet 'drunkna' ingen gång ristats **trunkna**. Nu kan visserligen **k**-runan också ha ljudvärdet **nk**, men man skulle kanske väntat något fall av »oassimilerad» form, eftersom i Gästrikland och Uppland inga assimilerade dialektformer av detta verb upptecknats; se L. Moberg, *Om de nordiska nasalassimilationerna* (1944), s. 29 och 115 f.

Ristningen domineras av ett enkelt utformat, nästan likarmat kors med utsvängda armar. Det är försett med en kraftigt markerad korsfot. De personer som nämns på stenen bör sålunda ha varit kristna. (Det är möjligt, att en böneformel har funnits på det utplånade partiet av inskriften.) Korset på Torsåkerstenen uppfattades av Celsius, då han sommaren 1726 undersökte ristningen, som *Tors hammare*, alltså som en hednisk symbol.² Detta framgår klart av hans anteckning, att runföljden *kupmuntro* har sin plats »för sig sielf på hammarskaftet» och av att han vid sidan av sin avritning av korset har skrivit »Thors märke» (se ovan s. 66 och fig. 30). Han noterar också på annat ställe på samma sida: »Thores hammar i Thorsåker». Anteckningen torde visa, att Celsius har tänkt sig ett samband mellan sockennamnet och »Thores hammar».³

Till vänster om korsfoten har en kvinnofigur med utsträckta armar ristats. Celsius antager, att ristaren här har avbildat »Guta el. modern» och att hon »slår uht armarna öfver sin drunknade son» (se ovan s. 68). Liljegren nämner, att nedanför korset finns »en människobild med utsträckta armar», men säger ingenting om bildens innebörd. Carl Säve uppfattar figuren som »en ihjälslagen eller dödad person (qvinna)» och jämför den med Krogstastens mansfigur, som också (enligt Säve) »ligger på ryggen . . . med utsträckta armar och fingrar» och skall föreställa en person »vräkt bort efter en våldsam död». Se det ovan s. 67 citerade brevet till Stephens. — W. Eriksson framhåller (i a. a. 1958, s. 77): »Huruvida stenens, tydligen i 1000-talets dräktmode framställda kvinnofigur, söker återgiva 'Gudmunds moder' eller jungfru Maria är ovisst.»

Tanken, att kvinnofiguren skulle vara en bild av jungfru Maria, är utan tvivel felaktig. Att den naivt tecknade figuren skall återge en kvinna i tidens dräkt är däremot uppenbart. Agnes Geijer har på min begäran gett följande utlåtande (18.4.1978): »Kvinnan bär en skjorta av vilken man ser nedre delen,

² Så hade ju det kristna korset på runstenarna misstolkats av tidigare runforskare. Johan Peringskiöld uppfattar t. ex. korset på en av runsterna i Linköping (Ög 130) som »Thors hedniska Märke»; se S. B. F. Jansson, *Linköpingsbygdens runstenar* (i: *Linköpings historia I*, 1975), s. 51, 72.

³ Celsius skulle emellertid mycket snart komma på bättre tankar, när det gällde korset på runstenarna. Redan ett par år efter det att han hade undersökt och gjort sina anteckningar om Torsåkerstenen, lämnades nämligen följande meddelande i Kungl. Vetenskaps-Societetens i Upsala protokoll av den 20 oktober 1727, § 2 (UUB): »Upläste Hr Celsius Continuation af sina monumenta suis temporibus reddita, hwarutinnan han visar at alle Runstenar, som äro med Korss bemärckte, äro satte i Christendomen; Wid hwilket tilfälle han visar at Korset ej hålles för Thors hammar, som Wormius först hållit före, och kommer thetta at införas i Trimestri primo hujus anni.» Uppsatsen trycktes verkligen helt enligt vad som meddelades i protokollet. I *Acta Literaria Sveciæ 1727, Trimestre primum* finner man nämligen den viktiga uppsatsen *Quæ crucis figuram insculptam ostendunt, Christianorum haut dubie sunt monumenta*. Se a. a. s. 238 f.

samlad i veck. Övre delen synes vara täckt av ett slätt tygstycke, som, fastän spännbucklan saknas, mycket väl kan förenklat återge den raka 'hängselkjol', som vi känner från Birkafynden.»

Celsius mening, att figuren skall föreställa den sörjande modern, har enligt min mening fog för sig.

Inskriften visar ett par ålderdomliga drag: **o** som tecken för nasalerat *a*, **u** som tecken för *o*-ljud. Anmärkningsvärt är också, att ristaren använder verbet *retta*, ej *ræisa*. Dessa drag påminner onekligen om Åsmund Kåressons ristningar. Också det vågräta runbandet nedtill på stenen och runor på korsfoten skulle möjligen kunna leda tanken till den store runmästaren. Men som helhet gör Gs 7 intryck av att vara utförd av en ovan och ganska klumpig ristare. Han kan möjligen sägas vara påverkad av Åsmund, men kan på intet sätt i konstnärlighet och skicklighet mäta sig med mästaren.

I Torsåkers socken har tydligen funnits en utbredd tradition, att en runsten, som ursprungligen hade hört hemma på ett gravfält i Väster Hästbo, flyttats till kyrkan. I »Kyrkoinventarium 1829» anmärkes, att runstenen (Gs 7) är »i okänd tid tagen, efter berättelse, från Vesterhästbo by». Denna tradition meddelar också J. Nordlander, som reste i Gästrikland sommaren 1882 för att »uppteckna folksägnar, folkvisor och folkvidskepelse». Även Nordlander har emellertid såtillvida missuppfattat traditionen, att han tror, att den åsyftar Gs 7. Anledningen till denna missuppfattning är naturligtvis, att det vid dessa tillfällen i Torsåkers kyrka endast fanns *en* runsten, varför traditionen kom att knytas till den, alltså till Gs 7. Även andra av sin hembygd intresserade personer har föreställt sig, att det är Gs 7 som »enligt traditionen» har flyttats till kyrkan från Väster Hästbo. Denna uppfattning är uppenbarligen oriktig. Traditionen åsyftar i stället utan tvivel den år 1927 återfunna runstenen Gs 8. Se nedan s. 72, där jag lämnar en utförlig redogörelse för traditionen och runstensfyndet.

Eftersom Gs 7 redan under medeltiden lades in i ingången till det dåvarande koret, kan vi ej veta, var stenen ursprungligen har stått rest. Runstenen *kan* naturligtvis ha haft sin plats på Väster Hästbo, den största byn i socknen, men ingen *äkte* tradition om en sådan mycket tidig runstensflyttning har bevarats. Det sannolika är, att Gs 7 har stått någonstans i närheten av den plats, där Torsåkers gamla kyrka kom att byggas.

8. Väster Hästbo, Torsåkers sn. Nu i Torsåkers kyrka

Pl. 4

Litteratur: L 1056. A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758, s. 1047 (Västerås stadsbibliotek, sign. C d 9), Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs Län, Afd. 1 (1793), s. 223; N. J. Ekdahl, Historiska och Antiquariska anteckningar gjorda under en resa i Gestrikland år 1830 (ATA, sign. A. 14. Db), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H, s. 184); L. Jäderlund, I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar 1830 (ATA, i N. J. Ekdahls norrländska samlingar, sign. A. 14. Db); J. Nordlander, Berättelse för en resa i Gestrikland år 1882 (ATA), s. 18; Protokoll, hållet vid Gestriklands Fornminnesförenings högtidsdag och ordinarie årssammankomst den 5.6.1890, § 3 (Centralarkivet, Gävle) och protokoll vid styrelsesammanträdet den 28.6.1890, § 5 och den 15.9.1891 (Centralarkivet, Gävle); J. G. Myrsell, Brev till O. Fyhrvall den 9.10.1890 (Centralarkivet, Gävle); Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 37; »En ny runsten funnen i Torsåker» (i: Gefle Dagblad den 20.7.1927); A. Ericsson, Torsåkers kyrka (i: Från Torsåkers Socken och Bergslag 1927, s. 37); A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarien den 14.6.1928 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till Pastorsämbetet i Torsåker den 25.7.1928 (ATA); G. A. Hellman, S. Florin och S. Janson, Inventering av fasta forn lämningar i Torsåkers Sn 1927–1934 (ATA), nr 5; E. Andrén, Torsåkers kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 335; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse 1 (Från Gästrikland 1938), s. 71, 72, Gästriklands järnåldersbebyggelse 2 (Från Gästrikland 1944), s. 38; R. Norberg, Förteckning över lösa föremål av historiskt och konstnärligt värde, 1939 (ATA); S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Om den sönderslagna runstenen i Torsåkers kyrka (i: Från Gästrikland 1977, s. 7 f.); W. Eriksson, Torsåkers kyrka 1758–1958 (1958), s. 76 f.; B. I. Kilström, Torsåkers kyrka (1971), s. 20.

Äldre avbildningar: N. J. Ekdahl, teckning 1830 (i a. a.); A. Enqvist, foto 1927 (ATA).